

DE APOLOGETEN

• door Gerard Kramer

WAT ZIJN APOLOGETEN?

IN DIT ARTIKEL BESTUDEREN WE DE ONS BEKENDE GRIEKSE APOLOGETEN VAN DE TWEEDE EEUW. MAAR WAT ZIJN APOLOGETEN PRECIËS? HET WOORD BETEKENT LETT. 'VERDEDIGERS', VAN HET GRIEKSE *APOLOGEOMAI* = ZICH VERDEDIGEN. EEN APOLOGIE (GR. *APOLOGIA*) IS EEN VERDEDIGING OF EEN VERDEDIGINGSREDE. DE APOLOGETEN VERDEDIGDEN HET CHRISTENDOM TEGEN HEIDENSE POLEMIEKEN DIE TEGEN HEN GESCHREVEN WAREN. DE GESCHRIFTEN VAN DE APOLOGETEN HADDEN EEN MIN OF MEER WETENSCHAPPELIJK KARAKTER. ALS HET GROTE VOORBEELD VAN DERGELIJKE GESCHRIFTEN ZAGEN ZIJ DE REDE VAN STÉFANUS IN HANDELINGEN 7.

>>

Veranderend christendom en heidendom

Aan het begin van de tweede eeuw was het niet meer alleen een groep van 'niet vele wijzen' (1Ko1:26) die tot de christelijke gemeente toetraden. Ook veel goed opgeleide mensen bekeerden zich tot het christendom. Juist zij moesten vanaf dat moment hun houding bepalen tegenover de Griekse filosofie, waarmee zij vaak van jongs af aan vertrouwd waren.

Niet alleen het christendom was in ontwikkeling. Ook het heidendom veranderde van karakter. Tot de tweede eeuw waren het namelijk vooral onontwikkelde en ondeskundige heidenen van het lagere volk die ongefundeerd en niet gehinderd door veel voorkennis kwaad spraken van het christendom en van de christenen. Deze mensen beschuldigden de christenen van Thyestesmaaltijden (christenen zouden kinderen eten) en van Oedipusrelaties (christenen zouden incest bedrijven). Maar nu begonnen er heidense filosofen met kennis van zaken tegen het christendom op te treden. In dit verband moeten genoemd worden:

- de rede van Fronto van Cirta, de leraar van keizer Marcus Aurelius (161-180), tegen de christenen;
- de satire *De morte Peregrini* (=Over de dood van Peregrinus) van Lucianus van Samosata, die een tijd lang lid van een christelijke gemeente is geweest. In dit geschrift, waarin de nagedachtenis van de filosoof Peregrinus door het slijk wordt gehaald, bespot hij rond 170 en passant ook de christenen wegens hun broederliefde en doodsverachting.
- het geschrift *Alethes logos* (= Een waar woord) van Celsus, bekend van de weerlegging door Origenes in zijn geschrift *Contra Celsum* (=Tegen Celsus).

Deze vijandige traditie van de filosofen liep tot in latere eeuwen door, vooral bij de Neoplatonici als Porphyrius, Hierocles en de afvallige keizer Julianus Apostata (361-363).

Op welke manier verdedigden de christenen zich?

Keizer Marcus Aurelius vaardigde in 176 een schriftelijk besluit uit dat de invoering van nieuwe godsdiensten verbood. Dit was uiteraard nadelig voor het christendom. Maar niet alleen de heidenen stelden zich vijandig tegen de christenen op. Ook de Joden namen tegenover de christenen een vijandige houding aan. Dus ook tegenover de Joden moesten de christenen hun positie gefundeerd bepalen.

De apologetische geschriften van de tweede eeuw hadden

meestal de vorm van een redevoering of van een dialoog. In beide gevallen was het de bedoeling dat de tekst in handen van de keizers zou komen, zodat deze de voor christenen nadelige wetgeving en maatregelen zouden intrekken.

De inhoud van de apologetische geschriften laat zich als volgt typeren: heidense lasterpraat werd door de christenen afgewezen en weerlegd, en de ongerijmdheden en de onzedelijkheid van de heidense mythen werden daartegenover breed uitgemeten en afgekeurd. Met name het monotheïsme en de leer van de opstanding werden vurig verdedigd. De Griekse filosofie had, zo vonden de apologeten, slechts een *deel* van de waarheid aan het licht gebracht, het christendom echter bood de *hele* waarheid: in Christus was immers de Logos zelf op aarde verschenen!

Om op niveau met de heidenen de degens te kunnen kruisen werden door de christenen filosofische vaktermen gebruikt. In feite waren zij bezig met de christianisering van de Hellenistische filosofie.

Als bewijzen voor de waarheid van het christendom werden door de apologeten aangevoerd:

- het hoge morele gehalte, zoals zichtbaar werd in de naastenliefde;
- de betrouwbaarheid van de Bijbel, die vooral bleek uit het feit dat veel voorzeggingen van de OT-profeten inmiddels waren uitgekomen.
- de ouderdom van het christendom, die vooral werd gebaseerd op de overtuiging dat OT en NT ten diepste een eenheid vormden. Het christendom was geen nieuwe religie, het sloot aan op het jodendom. Bovendien leefde Mozes eeuwen eerder dan de Griekse dichters en wijzen;
- de wonderen van Christus.

De voornaamste apologeten

Quadratus en Aristides

Quadratus overhandigde in 123/124 of in 129 de oudst bekende christelijke apologie aan keizer Hadrianus (117-138), toen deze een bezoek bracht aan de provincie Asia (=Klein-Azië). Een fragment daarvan is bewaard gebleven in Eusebius' Kerkgeschiedenis IV 3,2: *'De daden van onze Heiland waren altijd in het openbaar waar te nemen; het waren werkelijk wonderen, want je kon de mensen die genezen werden of opgewekt uit de doden altijd voor je zien. Niet alleen op het moment van hun genezing of opwekking, maar voortdurend waren ze aanwezig. Ze bleven ook heel lange tijd in leven, niet alleen toen onze Heer nog op aarde was, maar ook nadat Hij van de aarde heengegaan was. Een paar van hen zijn blijven leven tot in onze eigen tijd'*.

Eusebius meldt direct daarna dat een tijdgenoot van Quadratus, Aristides, eveneens een verdediging van het christelijk geloof aan Hadrianus schreef. Van Aristides' apologie is een groot deel in Syrische vertaling over. Aristides benadrukt tegenover de vergankelijke elementen (aarde, water, vuur, zon, winden) die door de heidenen vereerd werden, het concept van de eeuwige ongeschapen God. Ook de Joden hebben het mis: zij vereren engelen als goden en houden allerlei uiterlijke zaken als de spijswetten, maar worden gekenmerkt door een actieve mensenliefde. Alleen de christenen hanteren het ware godsbegrip en worden gekenmerkt door een reïne morele wandel.

Justinus Martyr

Justinus (100-165), bijgenaamd Martyr (= de Martelaar) geldt als de meest vooraanstaande apologete van de tweede eeuw.

Hij stamt uit een heidense Griekse familie in Flavia Neapolis (het oude Sichem in Samaria, tegenwoordig Nablus), op de westelijke Jordaanoever. In zijn jeugd heeft hij een grondige wijsgerige scholing ondergaan. Maar wat hij zocht, vond hij niet in de filosofie. Toen hij Platonist was, kwam hij in contact met een oude christen in Efeze. Grote indruk op hem maakte vervolgens de standvastigheid van christenen die ondanks vervolging aan het geloof vasthielden.

Op een gegeven moment werd hij opmerkelijk gemaakt op de profeten en op het christendom. Door aanhoudend gebed vond hij de weg tot God en tot Christus. In een Griekse filosofenmantel gehuld begon hij het christendom te prediken; ook stichtte hij een school in Rome. Daar vond hij rond 165 samen met zes andere christenen, voor wie hij als woordvoerder optrad, de dood door onthoofding na te zijn veroordeeld door de stadspraefect Iunius Rusticus.

Van Justinus zijn twee apologieën over, beide gericht tot keizer Antoninus Pius (138-161), geschreven in ±155 en ±162. In de eerste apologie gaat hij uitvoerig in op de godheid van Christus en op de betrouwbaarheid van de oudtestamentische profetieën. Interessant is dat hij aan deze apologie als bijlage een schrijven van keizer Hadrianus toevoegt, gericht tot Minucius Fundanus, de stadhouder van Asia, waarin deze door zijn meerdere opgeroepen wordt tegen de christenen op te treden.

Behalve beide apologieën is er de Dialoog met Trypho van Justinus over. Daarin debatteert hij met de Joodse rabbi Tarphon. Justinus betoogt dat de ceremoniële wetten inmiddels afgedaan hebben, dat de aanbidding van Jezus niet in strijd is met het monotheïsme, en dat ook de heidenen tot de kerk zijn geroepen. Of de dialoog werkelijk in deze vorm heeft plaatsgevonden of achteraf als literaire vorm is gekozen, kan niet meer vastgesteld worden.

Theologisch interessant is dat hij filosofen als Socrates, die overeenkomstig hun verstand onderwezen en geleefd hebben, ziet als christenen voorafgaand aan Christus. Wat zij aanwaars hebben doorgegeven, moeten zij aan Mozes hebben ontleend, want die wordt door Justinus als de vroegste schrijver gezien. Ook ziet hij de zonen Gods van Gen.6 als gevallen engelen. Daarnaast is vermeldenswaard dat Justinus chiliast was; hij erkent overigens dat er christenen zijn die het chiliastisme niet huldigen. Zulke christenen zag hij als 'niet in alles >>

volmaakt'. Sommige moderne geleerden verbazen zich over het feit dat voor Justinus de Bijbel werkelijk het eind van alle tegenspraak was. De uitleg daarvan zag hij als zijn belangrijkste taak. Het hele Oude Testament fungeerde voor hem als voorafschaduwung van Christus, en daarom was hij een fervent voorstander van de typologisch-allegorische exegese. In de boom van het leven in het paradijs, de met olie overgoten steen waarop Jakob in Bethel lag, in de staf van Mozes, in de boom geplant aan waterstromen, in al deze voorwerpen zag hij verwijzingen naar het kruis van Christus.

Een echte apologeet is hij natuurlijk vooral in zijn aan keizer Antoninus Pius gerichte apologieën. Hij verklaart daarin dat het groot onrecht is de christenen te beschouwen als leden van een misdadige sekte en hen daarom te vervolgen. Integendeel, zo betoogt Justinus, zij zijn juist de loyaalste, rechtvaardigste en vroomste onderdanen die men in het Romeinse rijk kan aantreffen, en daarmee de beste bondgenoten van de keizer in de strijd voor de vrede, die bovendien trouw hun belasting betalen.

Bij zijn laatste verhoor weigerde Justinus zijn Heer te verloochenen, en betuigde hij zijn vaste geloof in de opstanding. Het vonnis dat over hem en zijn mede-aangeklaagden werd uitgesproken, luidde: *'Omdat ze weigeren te offeren aan de goden en de bevelen van de keizer niet willen gehoorzamen, moeten zij overeenkomstig de wet gegeseld en onthoofd worden'*.

Tatianus

Tatianus stamde uit heidense ouders, en was naar eigen zeggen afkomstig uit Assyrië, uit een streek ten oosten van de Tigris. Hij studeerde filosofie en reisde veel. Zo kwam hij ook in Rome, waar hij christen werd en ook leerling van Justinus. In 172 kreeg hij vanwege zijn bijzondere ideeën - zie hierna - problemen met de gemeente in Rome. Hij keerde terug naar het oosten, waar hij een gnostisch-enkratitische sekte stichtte. De aanhangers van deze sekte verwierpen het huwelijk, alsook het gebruik van vlees en wijn. Bij het avondmaal vervingen zij de wijn daarom door water. Tatianus was actief in Syrië, in Cilicië en in Pisidië. Hij schreef een *Rede tot de Grieken*, waarin hij niet zozeer het christendom verdedigt als wel de hele Griekse cultuur snoeihard en zonder consideratie afschrijft. Hij keert zich vooral tegen de mythologie, de filosofie, de poëzie, de retorica en de beeldende kunst. Daarnaast schreef hij het *Diatessaron* (lett. [evangelie] door vier), een evangeliënharmonie,

waarin hij probeert uit de vier evangeliën een doorlopend harmonisch geheel te maken.

Athenagoras

Athenagoras wordt wel aangeduid als een christelijke filosoof uit Athene. Hij neemt tegenover de Griekse cultuur een aanmerkelijk vriendelijker houding aan dan Tatianus. Hij heeft zich in een verzoekschrift gewend tot keizer Marcus Aurelius en diens zoon Commodus. In dit geschrift ontkracht hij de drie verwijten die men christenen maakte: atheïsme, Thyestesmaaltijden en het onderhouden van Oedipusrelaties. Daarnaast schreef hij een verhandeling *Over de opstanding van de doden*. De opstanding beschrijft hij als mogelijk door de almacht van God, en als noodzakelijk voor de eeuwige bestemming van de mens.

Theologisch gezien heeft Athenagoras enkele interessante uitspraken gedaan. Hij beschrijft de Zoon als van eeuwigheid af in God, en tevens als de Schepper die geschapen heeft zonder dat Hij zelf een schepsel was. Daarnaast was Athenagoras overtuigd van de permanente tegenwoordigheid van God.

Melito van Sardes

Melito (gestorven voor 190) was bisschop van Sardes in Lydië. Hij werd als een profeet vereerd en heeft veel geschreven. Hij is vooral bekend door zijn Paaspreek *De passione* (=Over het lijden). Het pascha en aansluitend de uittocht uit Egypte ziet hij als heenwijzing naar het verlossingswerk van Christus. Ook hij heeft een aan keizer Marcus Aurelius gerichte apologie geschreven. Daarin stelt hij dat een vriendelijke relatie van kerk en staat de normale en voor beide partijen zegen brengende toestand is. Hij heeft als een van de eersten gewezen op de parallel tussen Augustus en Christus, en op de rol die het Romeinse rijk in de voorzienigheid van God heeft gespeeld: de Pax Augusta, de vrede in het Romeinse rijk, was gunstig voor de verspreiding van het christendom, dat op zijn beurt weer heilzaam was voor het Romeinse rijk van Augustus en diens opvolgers. Melito wijst daarbij op het belang van de continuïteit van deze toestand voor zowel het christendom als voor het rijk. Hiermee is hij de wegbereider geweest van de weg die kerk en staat in de vierde eeuw gingen bewandelen¹.

¹ Zie mijn dissertatie *Ambrosius van Milaan en de geschiedenis*, Amsterdam 1983, pp.201, 215.

De auteur van de brief aan Diognetus

Tenslotte noem ik nog de Brief aan Diognetus, een anoniem overgeleverde apologie die waarschijnlijk eind tweede- begin derde eeuw moet worden gedateerd. Een ons onbekende Diognetus heeft aan zijn christelijke vriend, de auteur van deze brief, drie vragen voorgelegd:

- 1) Wat is precies de godsdienst van de christenen, en waarom verwerpen zij die van de Joden en de heidenen?
- 2) Wat is hun zo geprezen naastenliefde?
- 3) Waarom is deze godsdienst zo laat in de wereld gekomen?

Bij het beantwoorden van deze vragen stelt de auteur o.a. dat christenen in de wereld datgene zijn wat de ziel voor het lichaam is.

Hebben wij nog apologeten nodig?

Wij leven intussen flink wat jaren verder op de tijdlijn. Zijn de omstandigheden in de 21e eeuw anders dan in de tweede eeuw? Anders gezegd: hebben wij nog apologeten nodig? In ieder geval moeten we vaststellen dat er nog steeds op veel plaatsen christenen vervolgd worden, en doorgaans niet op basis van rationele afwegingen. De apologeten in de oudheid hebben niet bereikt dat de keizers aan wie apologieën werden gericht, de vervolgingen subiet hebben stopgezet na het ontvangen van de aan hen gerichte geschriften. Ook in onze tijd lijkt het vergeefse moeite de christenvervolgers uit te leggen wat het christendom ten diepste inhoudt. Daarin zijn zij niet geïnteresseerd, net zo min als de Romeinse keizers dat waren. Deze laatsten zaten niet te wachten op een correctie van het verkeerde beeld dat zij van het christendom hadden. Moderne christenvervolgers komen evenmin door een feitelijke weerlegging van datgene waarvan zij christenen

beschuldigen, tot het opgeven van hun kwalijke handelwijze.

Maar in de oudheid hadden de apologeten niet alleen te maken met een strijd tegen vlees en bloed. Ook intellectuele en (quasi-) wetenschappelijke aanvallen op het christendom werden energiek door hen gepareerd. In West-Europa zijn het mijns inziens vooral de aanvallen van dit laatste type waar wij anno 2014 mee te maken hebben. Zijn wij in staat die geestelijke strijd aan te gaan en daarin stand te houden? Moet ons een methode worden aangereikt waarmee we dat kunnen doen? Natuurlijk is het zaak de vragen van onze tijd te kennen, en te weten hoe de moderne mens denkt. Maar ten diepste is er maar één manier die werkelijk succes belooft. Ik eindig dit artikel daarom met een citaat van de grootste apologete die het christendom ooit gekend heeft, en dat is de apostel Paulus. Hij schrijft: 'Want onze strijd is niet tegen bloed en vlees, maar tegen de overheden, tegen de machten, tegen de wereldbeheersers van deze duisternis, tegen de geestelijke [machten] van de boosheid in de hemelse [gewesten]. Neemt daarom de hele wapenrusting van God op, om weerstand te kunnen bieden in de boze dag en om, na alles volbracht te hebben, stand te houden. Houdt dan stand, uw lendenen omgord met de waarheid, en bekleed met het borstharnas van de gerechtigheid, en de voeten geschoeid met de toerusting van het evangelie van de vrede, terwijl u bovenal het schild van het geloof hebt opgenomen, waarmee u al de brandende pijlen van de boze zult kunnen uitblussen. En neemt de helm van de behoudenis en het zwaard van de Geest, dat is het Woord van God, terwijl u te allen tijde bidt in de Geest met alle gebed en smeking, en daartoe waakt met alle volharding en smeking voor alle heiligen' (Ef.6:12-18).

